

LEHEN HEZKUNTZAKO GRADUA

2019/2020 ikasturtea

**DOLUAREN TRATAERA LEHEN HEZKUNTZAN HAUR
LITERATURAREN BIDEZ**

Egilea: Aitziber Pulido Fernández de Espartero

Zuzendaria: Laura Mintegi Lakarra

Leioan, 2020ko maiatzaren 2an

AURKIBIDEA

SARRERA.....	4
1. ESPARRU TEORIKOA	6
1.1 Dolua.....	6
1.2 Doluaren faseak Elizabeth Kübler-Rossen arabera.....	6
1.2.1 Ukapena.....	7
1.2.2 Haserrea/sumina	7
1.2.3 Negoziazioa.....	8
1.2.4 Depresioa.....	8
1.2.5 Onarpena	9
1.3 Heriotza Lehen Hezkuntzako ikasleetan.....	9
1.3.1 6-9 urte	10
1.3.2 10-12 urte	10
1.4 Dolu adierazpenak Lehen Hezkuntzako eskola adinean.....	11
1.4.1 6-9 urte bitartean	12
1.4.2 10-12 urte bitartean	13
1.5 Doluaren pedagogia	14
2. METODOLOGIA	17
3. LANAREN GARAPENA	19
3.1. Jarduera prebentiboak	19
3.2. Jarduera paliatiboak	22
4. EMAITZAK ETA ONDORIOAK	26
4.1. Emaitzak.....	26
4.2 Ondorioak.....	27
5. ERREFERENTZIA BILBIOGRAFIKOAK	28
ERANSKINAK	30
1. Eranskina. “El pato y la muerte” irakurketaren osteko galdetegia.	30
2. Eranskina. Ipuinen eta pelikulen zerrenda.	30
3. Eranskina. Aurrezagutzen galdetegia.....	31
4. Eranskina. Aurrezagutzen galdetegiaren emaitzak.	33

DOLUAREN TRATAERA LEHEN HEZKUNTZAN HAUR LITERATURAREN BIDEZ

Aitziber Pulido Fernández de Espartero

UPV/EHU

Heriotza bizitzaren osagai saihestezina da, baina gizartean ez da horri buruz hitz egiten. Gure bizitzaren atala den arren, eskoletan ez da heriotzaren gaia jorratzen. Egoera horri aurre egiteko, Gradu Amaierako Lan hau sortu da. Lanean zehar aditu eta egile ezberdinen iritziak jaso dira doluari, doluaren faseei, doluaren adierazpenei eta doluaren pedagogiari buruz. Adituen ekarpenen arabera eskuhartze bat proposatu da, heriotza eta dolua zer diren aurkezteko eta heriotzak sortutako dolua arintzeko helburuarekin. Bukatzeko, eskola batean ikerketa txikia egin da. Haur gehienek heriotzaren bat bizi izan duten arren, ez da eskolan landu. Eskolak bizitzarako hezten badu, heriotza ere landu behar du, bizitzaren atala baita.

Dolua, heriotza, pedagogia, trataera, prebentzioa

La muerte es un elemento ineludible de la vida, pero en la sociedad no se habla de ello. Aunque es parte de nuestra vida, en las escuelas no se aborda el tema de la muerte. Para hacer frente a esta situación, se ha creado este Trabajo de Fin de Grado. A lo largo del trabajo se han recogido opiniones de diferentes expertos y autores sobre el duelo, las fases del duelo, las manifestaciones del duelo y la pedagogía del duelo. Se propone una intervención en función de las aportaciones de expertos, con el objetivo de presentar lo que es la muerte y el duelo y paliar el duelo generado por la muerte. Para finalizar, se ha realizado una pequeña investigación en una escuela. A pesar de que la mayoría de los infantes ha vivido alguna muerte, no se ha trabajado en la escuela. Si la escuela educa para la vida, también ha de trabajar la muerte, puesto que es parte de la vida.

Duelo, muerte, pedagogía, tratamiento, prevención

Death is an inescapable element of life, but society does not talk about it. Although it is part of our lives, schools do not address the issue of death. In order to deal with this situation, this End-of-Degree Project has been created. Throughout the project, opinions have been gathered from different experts and authors on grief, the stages of grief, the manifestations of grief and the pedagogy of grief. An intervention is proposed based on the contributions of experts, with the aim of presenting what death and mourning are and to alleviate the mourning generated by death. Finally, a little research has been done in a school. Although most infants have experienced some death, it has not been treated at school. If the school educates for life, it must also deal with death, since it is part of life.

Mourning, death, pedagogy, treatment, prevention

SARRERA

Duela lau urte nire aita hil zen. Bat-batekoa izan zen; agur esan gabe joan zen. Aita hil zenean atzerrian nengoen, eta egun bat beranduago ezagutu nuen berria. Momentu horretan zuriz gelditu nintzen. Ez nekien zer pentsatu edota zer sentitu behar nuen. Frustrazio handiko unea izan zen, sentitzen nuen guztia harrapatuta gelditu baitzen nire baitan. Aldi berean tristura, mina, haserrea eta amorrua sentitzen nituen, baina ez nuen inolako gaitasunik horiek guztiak aldi berean kudeatzeko. Ezin nuen sinistu aita hil egin zela.

Nire inguruko pertsonak ez zekiten nola jokatu behar zuten. Batzuek negar egiteko esaten zidaten; beste batzuek, aldiz, negarrik ez egiteko. Batzuek gaiari buruz hitz egin nahi zuten; beste batzuek, aldiz, ezer gertatu ez balitz bezala ziharduten nirekin. Jendeak ez zuen nire dolua errespetatzen. Egoera edozein izanda ere (gauean lagunekin, familiarekin bazkaltzen), zelan nengoen galdetzen zidaten. Ez al zen argia erantzuna?

Denborarekin konturatu nintzen ez zela nire errua ezta haiena ere. Gure bizitzan zehar heriotza alde batera utzi dugun gaia izan da. Haur Hezkuntza hasten dugunetik gure ikasketak bukatu arte, “heriotza” hitza oso gutxitan entzuten da. Bizitzaren baldintza saihestezina eta naturala den arren, existituko ez balitz bezala jokatzen dugu. Horrez gain, irakasleei formakuntza, baliabideak eta tresnak falta zaizkie gai hau jorratzeko.

Gai hau bizi izan dudana arren, niri ere baliabideak falta zaizkit. Horren inguruan hausnartu ondoren, gai hau jorratzea aukeratu nuen. Ez da gai erraza, eta nire sentimenduengan eragin handia dauka. Hala ere, heriotzari eta doluari buruz heztekin ezinbestekoa ikusten dut, niri eta nire ingurukoei gertatu zitzaiguna ikasleei edota irakasleei ez gertatzeko.

Gradu Amaierako Lan hau sortu da aurreko egoerari erantzuna emateko. Horretarako, lana atal ezberdinetan banatuta dago. Lehenik eta behin esparru teorikoa dugu. Bertan, dolua definituko da autore ezberdinen ikuspegitik. Horren ostean, heriotzak eragindako doluaren faseak azalduko dira, eta fase horietan ohikoenak diren sentimenduak azalduko dira. Behin faseak azalduta, Lehen Hezkuntzako eskola adinean jarriko dugu arreta; izan ere, adinaren arabera aldatu egiten da heriotzaren hautematea. Adinak eta ezaugarri pertsonalek baldintzatuko dute heriotzaren aurrean zer nolako erantzuna emango duten. Hortaz, ikasleak bi multzotan banatuko dira, 6-9 urte eta 10-12 urte, tarte horietan ezaugarri, gaitasun eta jarrera ezberdinak baitituzte. Adin-tarte berdinak kontuan hartuz, dolu adierazpenak eta haurren erantzuna heriotzaren aurrean jorratuko dira. Esparru

teorikoari bukaera emateko doluaren pedagogia jorratuko da. Doluaren pedagogiak gelan sor daitezkeen krisien aurrean orientatzen lagunduko digu (Izagirre, 2003).

Esparru teorikoa landu ostean, metodologia eta lanaren garapena ditugu. Atal horietan heriotza lantzeko jarduera ezberdinak proposatzen dira: jarduera prebentiboak (heriotza gertatu aurretik egitekoak) eta paliatiboak (heriotza gertatu eta gero egitekoak).

Bukatzeko, Emaizak eta Ondorioak atala dugu. Hantxe, Lehen Hezkuntzako seigarren mailako 15 ikasleri egindako galdetegitik ondorioak aterako dira, Gradu Amaierako Lan guztia justifikatzeko helburuarekin.

Ez nuke Gradu Amaierako Lanarekin aurrera egin nahi eskerrak eman gabe; eskerrik asko ama, Goiuri eta Mikel momentu latzenetan nire alboan egoteagatik. Eskerrik asko Zubileta Ikastetxeko 6. mailako ikasleei eskainitako laguntzagatik.

GrAL hau egiterakoan etika profesionalak eskatzen dituen prozedurak jarraitu dira une oro. Ekintzetan izan diren pertsonen giza eskubideak bermatu izan dira, Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak ezarritakoaren arabera. Lana osatzerakoan jaso eta erabilitako informazio guztia modu arduratsuan erabili da, datuen babeserako legea aintzat hartuta.

1. ESPARRU TEORIKOA

1.1 Dolua

Dolua etimologikoki latinetik dator, *dolium* hitzetik hain zuzen ere. Hitzak mina edota atsekabea adierazten du. Dávalos, García, Gómez, Castillo, Suárez eta Silvaren (2008, 28. or.) arabera: “Dolua [...] pertsona, objektu edo gertaera esanguratsu baten galeraren aurreko erreakzio naturala da. Era berean, lotura afektiboa hausten denean sortzen den emozio eta portaera erreakzioa da, sufrimendu eta atsekabe moduan garatzen dena” (egilearen itzulpena). Hau da, hurbileko norbait hiltzean ematen dugun erantzun emozional eta jarrerazkoa da. Dolua, beraz, denbora tarte batean ematen den prozesu bat da, Esquerda eta Agustík (2010, 53. or.) esan bezala: “Dolua da sentitzen diren prozesu eta erreakzio pertsonalak, galerak eragindako mina, lotura afektiboen falta edo haustura eta denbora-tarte batean azalaratzen diren adierazpenak” (egilearen itzulpena).

Definizioak ezberdinak diren arren, bietan galera baten ondorioz sortzen diren sentimenduei buruz hitz egiten da, galdutako horrekin daukagun harreman emozionala dela medio. Lotura horrek gudan mina, gabezia eta samina sortzen ditu. Hau da, galdu izan dugunarekin garatuta genuen lotura afektiboa apurtu edo bukatzen denean, gizabanako bakoitzak sentitzen duen mina eta sufrimendua da. Dolua galera baten ondorioz jasaten den prozesu arrunta da; Cabodevillak (2007, 165. or.) esan bezala, “Hortaz, baieztatu dezakegu dolua prozesu normala dela, maitatutako pertsona baten galera jasaten duen pertsona orok bizi duen giza esperientzia. Beraz, ez da gertaera patologikoa” (egilearen itzulpena).

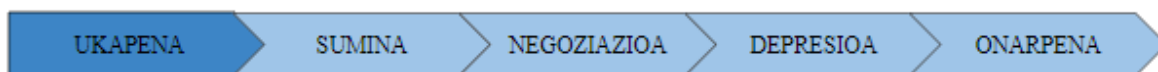
1.2 Doluaren faseak Elizabeth Kübler-Rossen arabera

Elizabeth Kübler-Ross (1926-2004) jatorri suitzarreko psikiatra estatubatuarra zen eta heriotzaren inguruko esperientziak aztertzen aitzindaria izan zen. 1969an *On Death and Dying* liburua argitaratu zuen; bertan aurkeztu zituen lehen aldiz doluaren etapak.

Kübler-Rossen (1989) arabera, doluak bost etapa/fase ezberdin ditu: ukapena, haserrea/sumina, negoziazioa, depresioa eta onarpena. Argi eta garbi utzi behar da pertsona guztietan ez direla bost fase hauek ematen, eta batzuetan ordena ezberdinean agertzen dira. Hala ere, Kübler-Rossek egindako ikerketetan gutxienez bi fase ezberdin aurkeztu dira. Horrez gain, fase hauek gorabeheratsuak izan daitezke, eta pertsonaren gogo-aldartearen arabera batzuk agertu zein desagertu daitezke. Prozesu honen iraupena ere ezberdina da pertsonaren arabera. Prozesuak minutuak, orduak, egunak eta hilabeteak

iraun ditzake. Batzuetan fase bat igaro arren, berriro atzera itzuli egiten da. Orain, faseak banan-banan azalduko dira (Kübler-Ross eta Kessler, 2006, 23-42 or.):

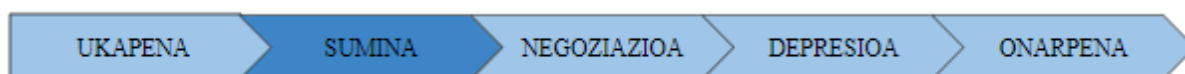
1.2.1 Ukapena



Maite dugun pertsona hiltzen denean ematen den lehenengo fasea eta erreakzioa ukapena da. Fase hau sinbolikoa dela esaten da; maite dugun pertsona hil dela jakin arren, ezinezkoa dugu sinestea ez dugula berriro inoiz ikusiko. Garai honetan mota honetako galderak egiten dizkiogu geure buruari: “egia al da?”, “nola gertatu da hau?”, “ezin dut sinetsi”, etab.

Fase honen helburu nagusia bizitako galera jasatea da. Munduak zentzua galdu egiten du eta gure inguruko gauzak zentzugabeak bihurtzen dira. Egunez aurrera egiteko modua bilatzen dugu. Izan ere, Kübler-Ross eta Kesslerrek (2006, 24. or.) esan bezala, “Pertsona hori esaten ari da, hasieran errealitatea gehiegizkoa baita bere psikearentzat” (egilearen itzulpena). Ukapena gure burua babesteko babes neurri bat da. Heriotzaren aurrean sortzen diren sentimendu guztiak aldi berean sartzeari aurre egiten dio fase honek, aurretik aipatu den bezala. Errealitatea onartzen goazen heinean, sendatze prozesua hasiko da. Momentu horretan ukapen-fasea desagertzen hasiko da, eta aurretik ukatutako sentimenduak agertzen hasiko dira.

1.2.2 Haserrea/sumina



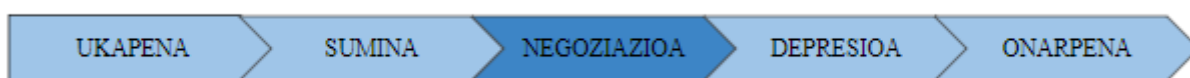
Kübler-Ross eta Kesslerrek (2006) haserrea galeraren bidegabekeriaren aurrean sortzen den erreakzio natural bezala hartzen dute. Sumina modu ezberdinetan aurkeztu daiteke: gure buruarekin haserre egon gaitezke, lagunekin, familiako kideekin, hildakoarekin, medikuarekin zein pertsona ezezagunekin.

Hauek dira pentsamendu ohikoenak fase honetan: “Zergatik niri?” edota “egoera hau bidegabekoa da”. Hala ere, kontuan hartu behar da sumina ez dela zertan logikoa ezta baliozkoa izan behar. Kübler-Ross eta Kesslerrek (2006, 27. or.) esan bezala, “Garrantzitsua da gogoratzea sumina soilik azaleratuko dela seguru sentitzen garenean,

ziur asko dakigunean bizirik iraungo dugula, gertatzen dena gertatzen dela” (egilearen itzulpena). Hortaz, etapa hau berreskuratze prozesurako oinarritzkoa eta beharrezkoa dela esan genezake. Berreskuratze prozesuaren fase garrantzitsua da hau, beti ere denbora gehiegi hartzen ez badu. Zenbat eta biziago bizi, orduan eta azkarrago desagertzen hasiko da.

Haserrea, sumina, doluaren prozesuan zehar forma ezberdinetan aurkeztuko da; hortaz, garrantzitsua da amorru hori sentitzea, ez epaitzea eta hari zentzua ez bilatzea.

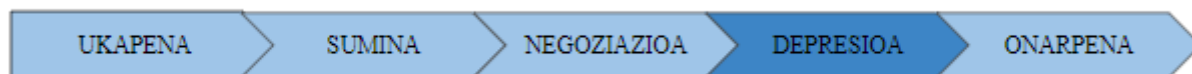
1.2.3 Negoziazioa



Negoziazioa bi une ezberdinetan suerta daiteke: heriotza baino lehen (gaixo terminalei buruz hitz egiten bada) edo heriotza ostean. Garai honetan gauzak heriotzaren aurretik zeuden modura itzuli eta denboran atzera egin nahi da (minbizia lehenago aurkitu, gaixotasuna lehenago hauteman...). Sarritan negoziazioan zehar errua sentitu egiten da (Kübler-Ross eta Kessler, 2006, 32.or):

“Negoziazioa askotan erruarekin batera doa. Gure burua kritikatzeko joera dugu, eta beste modu batean egin genezakeela pentsatzen dugu. [...] Negoziazioaren fasea igarotzen gaudenean, buruak iraganeko gertaerak aldatzen ditu, egin zitekeen eta egin ez zen guztia aztertzen duen bitartean. Tamalez, burua beti iristen da ondorio berberera: maitatu dugun pertsona benetan joan dela” (egilearen itzulpena).

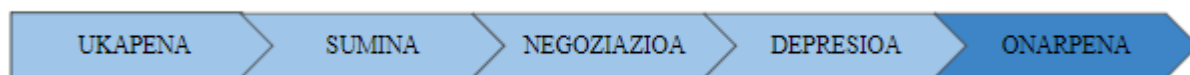
1.2.4 Depresioa



Etapa hau orainaldiari lotuta dago. Garai honetan hutsa, tristura, pena, mina, beldurra eta ziurgabetasuna sentitzen dira. Aurrera jarraitzeak zentzua ote duen galdetzen diogu geure buruari; aurrera jarraitzeak zentzua galdu du. Eguneroko kontuak egiteak esfortzu handiegia suposatzen du. Galera baten aurrean depresioa izatea erantzun arrunt eta egokia da. Maite dugun pertsona itzuliko ez dela ohartaraztean, depresioa sentitzea normala da. Gainera, Kübler-Ross eta Kesslerrek (2006, 38. or.) esan bezala, dolu prozesuan depresioa erabilgarria da, izan ere, “Motelago joatera behartzen gaitu, eta galera modu errealean ebaluatzeko aukera ematen digu. Hutsetik berreraikitzea behartzen gaitu”

(egilearen itzulpena). Beraz, fase hau igarotzea garrantzitsua da geroago sendatu ahal izateko.

1.2.5 Onarpena



Onarpena azken fasea da eta bertan errealitate berria onartu egiten da. Etapa honetan heriotza betiko izango dela eta hildako pertsona itzuliko ez dela onartu egiten da. Hala ere, horrek ez du esan nahi fase honetan dagoen pertsona ondo dagoenik. Egoera berri horretan bizitzera ikasi eta errealitatea onartu duela adierazten du. Fase honetan bukaezina zirudien dolua bukatu egiten da. Denboraren poderioz iragana utzi eta errealitate berrira moldatu egiten gara. Sendatu ahala, nor garen ikasiz joango gara. Dena den, Kübler-Ross eta Kesslerrek dioten modura, hildakoarekiko zenbat eta atxikimendu handiagoa izan, orduan eta zailagoa izango den gertatu dena onartzea. Fase honetan errudun sentitzea normala izaten da. Izan ere, berriz bizitzen hasten garenean uste dugu traizioa egiten ari gatzaizkiola maite dugun pertsonari. Horren aurrean ezinbestekoa da gure sentimenduak onartu eta gure beharren arabera jardutea. Laburbilduz, doluari dagokion denbora eskaini arte ezin izango dugu egoera onartu eta gure bizitza berriz ere bizitzen hasi.

1.3 Heriotza Lehen Hezkuntzako ikasleetan

Kroenen (2002) arabera, haurrek heriotza modu ezberdinean hautematen dute eta, halaber, modu ezberdinean erantzuten diote, adinaren, garapen mailaren, esperientziaren, ezagupenen eta heriotza gertatzen den testuinguruaren arabera. Ezaugarri hauek baldintzatuko dute heriotzaren aurrean zer nolako erantzuna emango duten. Aldagai horiez gain, izaerak, sentiberatasunak, egoera ezberdinei aurre egiteko gaitasunak eta pentsamendu abstraktuak lotura zuzena dute heriotzari emango zaion erantzunarekin.

Haurrak hazten doazen heinean, heriotza ulertzeko modua ere aldatzen da. Heriotza ulertzeko moduak eragina du garatuko dituzten doluaren ezaugarriekin. Izan ere, ezaugarri ezberdinak emango dira etapa bakoitzean.

Kroenek (2002) azaltzen du haurrek modu ezberdinean pentsatu, hausnartu eta negar egiten dutela heriotzaren aurrean. Modu ezberdinean egiteak ez du esan nahi heriotzak haiengan eraginik ez duenik. Autore honek adinaren arabera heriotzaren pertzepzioaren

gaineko sailkapen bat egin zuen. Horretarako, garrantzi handiko aldagaiak kontuan hartu zituen: heriotza mota, umea heriotzaz konturatzen den modua, lotura afektibo mota eta familia dinamika heriotza baino lehen eta ostean, besteak beste.

1.3.1 6-9 urte

6 eta 9 urte bitartean haurrek fantasia eta errealtatearen arteko bereizpena egiteko gaitasuna dute. Kroenek (2002) esan bezala, “Adin-tarte honetan haurrek heriotza kontzeptualizatzeko gaitasuna dute, izan ere, aldi honen bukaeran kontzeptualizazioa heldu batenaren oso antzekoa da” (egilearen itzulpena). Gainera, errua sentitzeko gaitasuna dute. Díazek (2016, 98. or.) dioen bezala:

Arrazoi nagusia etapa honetan nagusitzen den egozentrismoa da. Nolakotasun horrek eragiten du haurrak pentsatzea, norbait hil bada, berak egin, esan edo pentsatu duen zerbaitengatik izan daitekeela. Eta sarritan zalantza horiek ezkututzen dizkiete helduei, pentsamenduak, iritziak, gertaerek edo hitzek heriotza eragin ohi ez dutela ulertzen duten arte (egilearen itzulpena).

Canteroren arabera (2013), 6 urteko haurrek errua deritzon sentimendua bizi egiten dute, eta maite duten pertsonaren heriotzaren aurrean errudun sentitzen dira. Heriotza aldatu ezin daitekeen eta betiko den gertaera bat dela ulertzen hasten dira. Hortaz, “[...] erne egon behar dugu eta gaia zorroztasunez landu behar dugu, haurren aurrean sentikor agertuz eta txikienak ulertzen saiatuz” (egilearen itzulpena). (Cantero, 2013, 429.or). Haurrek senideen zein irakasleen laguntza behar dute; izan ere, galeraren aurrean beste familia kide bat galtzearen beldur izan daitezke, haiek hilko direla pentsa dezakete eta aldaketen aurrean beldurra senti dezakete. Hau ikusita, heriotza gertaera naturala dela ikustarazi behar zaie.

6-9 urte bitarteko haurrek heriotza ulertzeko haur txikiek baino gaitasun gehiago izan arren, ez du esan nahi heriotza onartzeko edo modu arrazionalen erantzuteko gai direnik (Kroen, 2002). Hortaz, Kroenek (2002) esan bezala, haurrek gertaerari buruzko xehetasunak jakitea garrantzitsua da. Familiaren laguntzaz heriotza prozesu natural baten atala dela ulertu behar dute.

1.3.2 10-12 urte

10-12 urte bitarteko haurren heriotzaren kontzeptua nagusien hurrenkeratik hurbilago dago. Kroenen (2002) aburuz, adin honetako haurrek heriotza betiko dela badakite, eta heriotzari lotutako erritualak ulertzeko gaitasuna dute. Heriotza nola gertatu den eta honek zer nolako ondorioak dakartzan ulertzeko gai dira. Adingabeak dimentsio guztiak

ulertzen baditu ere, eta etorkizunean galerak izango dituen ondorioak proiektu baditzake ere, horrek ez du esan nahi maite duen pertsona baten heriotzari aurre egiteko baliabideak, esperientziak eta trebetasunak dituenik (Díaz, 2016).

Haur hauek jasotako hezkuntzak eta sinesmen erlijiosoek eragin zuzena dute heriotzaren aurrean. Haien garapen maila handiagoa da, pentsamendu konplexu eta sakonagoak dituzte. Hortaz, ahalmena dute antzemateko heriotzak zer nolako eragina duen egunerokotasunean eta haien bizitzan eta aurreratzeko gauzatuko dituen aldaketak. Kasu zehatz batzuetan joera dago ukatzeko heriotzak haien bizitza aldatu izanaren ideia; egoera hauetan haurrak jarrera oldarkorra gara dezake. Kroenen (2002) arabera, haien heriotzan ere pentsatzen dute. Euren heriotzan pentsatzeko gaitasun horrek aukera ematen die aurrenerabeei beren heriotza imajinatzeko eta horrek izango lituzkeen ondorioak eta inpaktua baloratzeko. Ohikoa da beren heriotzaren ideiak larritzea, baina ohikoa da, halaber, helduekin fantasia eta kezka horiek partekatzeko nolabaiteko errezeloa agertzea. Egoera horrek zaildu egiten du adin horietan elkarriketa (Díaz, 2016).

1.4 Dolu adierazpenak Lehen Hezkuntzako eskola adinean

Barreto eta Solerren (2007) arabera, doluaren adierazpena haurrengan hiru alderdi ezberdinetan garatzen da: alderdi kognitiboan, fisikoan eta jarrerazkoan. Bakoitzaren ezaugarriak ondorengo taulan adierazten dira:

Taula 1. Dolu adierazpenak Lehen Hezkuntzako eskola adinean.

Alderdi fisikoa	Lo egiteko zailtasunak, jatera ukatzea, buruko eta sabeleko mina, besteak beste.
Alderdi kognitiboa	Antsietatea, beste senide baten heriotza gertatzeari beldurra, heriotzari buruzko fantasiak, ikasteko zailtasunak eta errua.
Jarrerazko alderdia	Jarrera oldarkorra, haserrea, jarrera lotsatia, interes falta, dependentzia handia eta arreata deiak.

Barreto eta Soler, 2007, 17-18 or.-tik hartuta.

Kontuan hartu behar da haurren adinaren, ulermen gaitasunaren eta ezaugarrien arabera sentituko duten mina ezberdina izango dela. Hauek dira heriotzaren aurrean eragina duten zenbait faktore (Kroen, 2002, 58.or.):

- Heriotza mota.

- Heriotzaz nola ohartu den.
- Hildakoarekiko harremana.
- Familia harremanak.
- Familia egiturak heriotzaren ostean.
- Umearen beharrak erritual ezberdinetan (gaubeila, hileta eta ehorzketa) asetuak izan diren ala ez.

Aurretik esan dugun bezala, Lehen Hezkuntza garaian errua sentitzea ohikoa da, ukatzearekin eta suminarekin batera. Hauekin batera izaten dituzte jarrera oldarkorra, indarkeria, amesgaiztoak, kontzentrazio falta, sumina eta errua. Errua haiekiko zein hildakoarekiko izan daiteke. Gainera, gau izuak izan ditzakete (Antón eta Couso, 2012). Heriotzaren aurrean haurren erantzuna ezberdina da adinaren arabera. Haurren erantzuna aztertzeko, bi multzo sortu ditugu, bata 6-9 urte bitartekoa, eta bestea 10-12 urte bitartekoa.

1.4.1 6-9 urte bitartean

Aurretik esan bezala, 6-9 urte bitarteko haurrek heriotza ulertzeko gaitasuna dute, baina horrek ez du esan nahi modu arrazionalen erantzuteko gai direnik. Kroenen (2002) arabera, hauek dira 6-9 urteren bitartean heriotzaren aurreko erantzunik ohikoenak:

- *Ukapena*. Adin honetan heriotza gertatu delako ideari uko egiten diote; honen eraginez, jarrera oldarkorra dute. Guztiz kontrakoa ere gerta daiteke. Haur batzuk pozik daude eta jolasteko gogoekin (ohikoa dena baino gehiago), ezer gertatu ez balitz bezala. Haurrek garai honetan negar egiteko aukera behar dute. Izan ere, heriotza ukatzen duten haurrek normalean heriotzari eta horrekiko sentimenduei buruz hitz egiteko beharra dute.
- *Idealizazioa*. Hil egin den pertsona idealizatu egiten dute. Honen bitartez hildakoarekin irudizko harremana mantentzen dute.
- *Tristura*. Adin honetako haurrek duten hizkuntzaren garapenaren arabera sentimenduak adierazteko gaitasun ezberdina izango dute. Izan ere, haur batzuek zailtasunak dituzte haien sentimenduei buruz hitz egiteko. Egoera hau emaitza akademiko baxuetan zein isolamendu sozialean isla daiteke.
- *Beldurra*. Maite duten beste pertsonen bat hiltzeari edota haien heriotzari beldur diete. Haien neba-arreba bat hil bada, haiek hiltzeari beldur handiago izango diote belaunaldi berekoak baitira.

- *Heriotzari buruzko ametsak*. Hauek gertatzen dira indarkeria erabili den heriotza bizi izan badute.
- *Doluari lotutako erreakzio fisikoak*. Ezinegon fisiko orokorra, jateko gogorik eza edo jateko gogo etengabea erreakzio ohikoenak dira. Buruko min bortitzak, nekea, logura eta tripako mina ere ohikoak dira.
- *Suminkortasuna eta umore txarra*. Sumintasunez aritu daitezke atentzio deien aurrean, eta hauek oldarkortasunez erantzun dezakete. Inkonformitatea erraz hauteman daiteke, eta jarduera ezberdinen aurrean motibazio gutxiz aritzen dira.

Ondorengo taulan 6-9 urteren bitartean ohikoak diren pentsamenduak adieraziko dira:

Taula 2. 6-9 urte bitarteko haurren pentsamendu ohikoak.

Heriotzaren aurreko pentsamenduak
<i>“Heriotza betiko da”.</i>
<i>“Ezaguna den norbait hil badaiteke, ezagunak diren beste pertsonak ere hil daitezke”.</i>
<i>“Ezaguna den norbait hil badaiteke, ni ere hil naiteke”.</i>
<i>“Heriotzak aldaketa esan nahi du”.</i>
<i>“Heriotzak sentimendu berriak ezagutzea dakar”.</i>

Kroen, 2002, 34-35 or.-tik hartuta.

1.4.2 10-12 urte bitartean

10-12 urte bitarteko haurrak aurre-nerabezaroan daude; hortaz, garai honetan aldaketa handiak sumatzen dira. Haien jarrera konplexuagoa bihurtzen da, independenteagoak dira eta afektua eta babesa berdinen artean bilatzen dute. Adin hauetan taldearen parte sentitzea oso garrantzitsua da; eta, oro har, ezin dira gainerakoen ezberdinak izan.

Kroenek (2002, 79.or.) azaltzen duen bezala:

Aurre-nerabeek maite duten pertsona baten heriotza hautematen dute “ezberdin” bihurtzen dituen zerbait bezala, bereziki heriotza guraso batena bada. Beren mina adierazten badute, ahultasun seinale gisa ikusiko ote duten beldur dira. Mutilek, batez ere, uko egin diezaiokeite negar egiteari edo kaltetuta daudela erakusteari; izan ere, kaltetuta daudela erakusteak nerabeak zaurgarri sentiarazten ditu. Euren sentimenduak ezkutatzan dituzte, bizitako heriotzaren ostean tristura handia sentitu arren (egilearen itzulpena).

Mina sentitu arren, batzuetan heriotza axola ez balitzaie bezala aritzen dira. Hala ere, Kroenen (2002) arabera, momenturen batean gordetako mina irten behar da. Gainera, 10-12 urtekoek mina modu ezberdinetan adieraz dezakete (79-80 or.):

- *Besteez arduratzen dira.* 6-9 urte bitartean gertatzen den bezala, hildakoaren rola har dezakete eta heldutasun gehiagorekin jardun.
- *Haserrea/sumina ohikoa ez den moduan adierazten dute.* Jarrera oldarkorra dute, besteak beldurtzen dituzte eta suminduta daude. Heriotzak “ezberdin” bihurtu ditu, eta haien etorkizunerako planak zapuztu dira. Hortaz, haserre egoteko arrazoiak dituzte.
- *Beldurra dute.* Haien heriotzari eta beste gurasoaren heriotzari beldur diote. Nerabezaroan baztertuta gelditzeari eta gauza ezezagunei ere beldur diete. Beldur hau modu ezberdinetan aurkezten da: somatizazioa (gaixotu), umore txarra, jateko eta lo egiteko arazoak eta interes falta eskolako kontuetan.
- *Hildakoarekin lotura bat ezartzen dute.* Hildakoaren argazkiak jasotzen dituzte, hildakoaren logelara behin baino gehiago doaz, haren arropa jantzi zein bere kolonia erabiltzen dute. Modu honetan hildakoarengandik hurbilago sentitzen dira, eta aldi berean oroitzapen onak gogoratzen dituzte.

Tarte ezberdinetan ezaugarri zehatzak ematen diren arren, adinaren, umearen garapenaren eta ulermen gaitasunaren arabera sentitzen duten mina ezberdina izango da.

1.5 Doluaren pedagogia

Heriotza bizitzaren baldintza saihestezina den arren, bizi garen gizartean tabua da. Honetan tabua den heinean, hezkuntza sisteman ere bada. Hortaz, bizitzarako prestatzen gaituen erakundeak heriotzarako ere prestatu behar gaitu, heriotza bizitzaren atala baita. De la Herrán eta Cortinak (2008) esan bezala, hezkuntzan heriotza lantzen ez bada, ikasleak ez dira bizitzarako prestatzen. Arazo hau Europa osora zabalduta egiten da, herrialde ezberdinen curriculum ofizialetan heriotza lantzen ez baita (De la Herrán eta Cortina, 2008). Curriculum ezberdinetan gai hau garatzen ez den arren, heriotza existitzen den errealitate saihestezina da, eta egunerokotasuneko beste atal bat ere bada. Poch eta Herrerok (2003, 27. or.) dioten moduan:

Eskolaren zeregina ez da soilik eduki informatiboak eskaintzea, pertsonari bere dimentsio guztietan babesa eskaintzea ere bada; hau da, ikasleari eta inguratzen duen guztiari, bereziki bere familia testuinguruari babesa eskaintzea (egilearen itzulpena).

Hortaz, ezinbestekoa dugu heriotzaren pedagogia auzi honekin bukatzeko. Baina zer da doluaren pedagogia? Arnaizek (2003, 9.or.) hurrengo moduan definitzen du:

Heriotzaren pedagogia definituko genuke proposamen metodologikoen, ideien, trebetasunen eta jarrearen multzo gisa, haurrek giza hauskortasuna eta zaurgarritasuna ulertzeko tresna intelektual eta afektiboak eskura ditzaten, bizitzaren balioari egokitutako zentzua emanez bizi ahal izateko. Ez da eskolaren ardura eskusiboa, baina eskola leku ona da gaia lantzeko (egilearen itzulpena).

Lehen aipatu den modura, haurrek dolua ere bizi egiten dute. Batzuetan alai eta pozik daudela dirudi, eta gertatutakoa axola ez balitzaie bezala aritzen dira. Jokaera hori haien defentsa mekanismoa da; axolagabekeria horren atzean haien sentimenduak ezkututzen dituzte (Kroen, 2002). Horrez gain, amorrua eta beldurra ohikoak izaten dira. Sentimendu hauen bitartez galdutako pertsona berreskuratu nahi dute. Jarrera hau patologikotzat hartu den arren, dolua behar bezala gainditzeko jarrerak dira (Kroen, 2002).

Aurretik aipatu den bezala, doluaren trataera ez da soilik eskolaren ardura, baina irakasleok erantzukizun handia dugu. Izan ere, Izagirrek (2003, 14.or) esan bezala, “[...] eta hori modu osasungarrian garatzeaz arduratzen ez bagara, hau da, dolu normal edo dolu osasungarri modura garatzen ez bada, toxikoki garatuko da eta, horrela, dolu konplexua edo dolu patologikoa deritzona agertuko da”. Ikasleei haien sentimenduak adierazten irakatsi behar diegu, bai dolu prozesua ahalik eta hoberen garatzeko baita bizitzako beste zenbait esparrutarako ere. Haurrak askotan errudun sentitzen dira, batez ere haien tristura azaleratu ezin dutenean (Ordóñez eta Lacasta, 2007). Ezinbestekoa da ikasleei azaltzea haien errua ez dela izan. Sentimendu hauek guztiak ez badira behar bezala lantzen, doluak umearen garapen emozionalean eragin dezake.

Hortaz, ezinbestekoa da doluaren pedagogiatik zenbait proposamen lantzea. De la Herrán, González, Navarro, Bravo eta Freireren (2001, 64. or.) aburuz, planteamendu horiek bi talde nagusitan jaso daitezke:

1. *Prebentziozkoak*. Heriotza landu, naturalizatu eta honi laztasuna kentzeko ariketak dira. Ariketa hauek heriotza gertatu baino lehen lantzen dira. Kontzientziaren gaineko lan didaktikoek heriotzarako hezkuntza hobea eskaini dezaketela defendatzen dute.
2. *Aringarriak*. Dolu prozesuari hezkuntza erantzun planifikatua ematean datza. Ariketa hauek heriotza gertatu ostean lantzen dira. Jarduera hauek sufrimendua arindu eta dolu prozesua landu egiten dute, aldi berean kontzientziaren konplexutasuna eta eboluzioa garatuz.

Eskolak doluaren eta heriotzaren gaineko informazioa eskaintzeaz gain, hori ezagutzen eta gainditzeko laguntzen duten jarduerak proposatu behar ditu. Aurretik esan bezala,

jarduerak prebentziozkoak zein aringarriak izan behar dira. Jarduera hauek aurrera eramaterako orduan, kontuan hartu behar da irakasleak ez direla psikologoak. Hezkuntza-esparru guztietan bezala, irakasle zein profesional ezberdinen arteko elkarlana ezinbestekoa da egoerari zuzentasunez aurre egiteko.

Kessler eta Kübler-Rossen (2006) aburuz, haurrei sentiberatasunez hitz egiten utzi behar zaie. “Aitite lotan dago” edota “ama zerura joan da” bezalako esaldiak saihestu behar dira, heriotzaren gaineko ulermena oztopatzen baitute. Haurren komunikazioa sustatu behar da beti ere haien erritmoak errespetatuz. Haurrek aukeratu behar dute hildakoari buruz hitz egiteko unea.

Aurretik aipatu den bezala, eskola ez da heriotza eta dolua lantzeko leku bakarra. Hala ere, eskola leku oso aproposa da. Horrelako egoeretan gure esku-hartzea ezinbestekoa da; izan ere, 12 urtez beheko haurren %35ak depresio irizpideak izaten ditu senitartekoren bat hil eta urtebetera (Bizkaiko Medikuen Elkargoa, 2017, 25. or.).

2. METODOLOGIA

Eskuhartze hau inklusibitatean eta konpetentzien arabeko hezkuntzan oinarrituko da. Izan ere, 236/2015 DEKRETUak, abenduaren 22koak, Oinarrizko Hezkuntzaren curriculum zehaztu eta Euskal Autonomia Erkidegoan ezartzen duena, bere 9. artikuluan esaten duen moduan, konpetentzien arabeko hezkuntzaren printzipio metodologikoak kontuan izango dira eskuhartze honen garapenean. Izan ere, 9.1 artikuluan oinarrituta dago eskuhartzea: “Inklusibitatea eta zuzentasuna aplikatzen direla bermatzeko, hezkuntza-eskumenak dituen sailak konpetentzia guztien garapena eta ikasle guztien arrakasta ongien bermatzen duten ikaskuntza- eta irakaskuntza-metodologiak sustatuko ditu”.

Jarduerak azaldu baino lehen, hauek zein testuingurutarako prestatu diren aipatu beharra dago. Ondorengo eskuhartzea zuzenduta dago Getxoko Zubileta Ikastetxera. Zubileta D ereduko eskola publikoa da. Bertako ikasle kopurua 250 da (180 ikasle Lehen Hezkuntzan), eta familien maila sozioekonomikoa maila ertain-baxukoa da. Ikasgela 6. mailakoa da. Ikasgelan 17 ikasle daude (6 neska eta 11 mutil).

Eskuhartze honen helburua doluari aurre egiteko jarduerak proposatzea da. Horretarako, jarduera-sorta bat sortu da. De la Herrán, González, Navarro, Bravo eta Freireren (2001) banaketari jarraituz, jarduera sorta bi zati ezberdinetan banatuta dago. Alde batetik, jarduera prebentiboak daude. Jarduera hauek heriotza gertatu baino lehen egiteko prestatu dira. Izan ere, hauen bitartez heriotza landu, naturalizatu eta honi laztasuna kendu egiten zaio. Bestetik, jarduera paliatiboak ditugu. Jarduera hauek heriotza gertatu eta gero egiteko prestatu dira, dolu prozesuari erantzun planifikatua emateko balio baitute. Jarduera hauek sufrimendua arindu eta dolu prozesua landu egiten dute. Bi zati hauetan garatuko diren jarduera guztiek literatura izango dute abiapuntu; halaber, beti ere sustatuko dira parte hartze aktiboa, kooperazioa, inklusioa eta hezkidetzak.

Jarduera prebentiboak (heriotza gertatu baino lehen egiteko jarduerak) bost dira. Bost jarduera hauek Lehen Hezkuntzako ikasleei heriotzaren kontzeptua ezagutzen eta ulertzen laguntzera bideratuta daude. Jarduera prebentiboen barruan ondorengo jarduerak ditugu: “El pato y la muerte” albumaren irakurketa eta horren inguruko debatea, zuhaitz genealogikoa eta familiaren historia liburua, egunerokoa, oroitzapen kutxa eta ipuinen irakurketa. Jarduera hauen bidez heriotzari eta doluari lotutako ezagutza ezberdinak jorratuko dira. Heriotzaren gaiari sarrera emango zaio, ikasleak heriotzaren kontzeptuan murgilduz (“El pato y la muerte” albumaren irakurketa eta debatea). Horren ostean, pertsonen heriotza eragin dezaketen zergati ezberdinak eta denboraren igarotzea

ezagutzeko aukera izango dute (zuhaitz genealogikoa eta familiaren historia liburua). Denboraren igarotze horrek, denboraren iragankortasunak, gudan dituen ondorioei buruz hausnartuko dute (egunerokoa). Horrez gain, ikasleak besteen egoeran jarriko dira (oroitzapen kutxa). Bukatzeko, heriotzaren osteko sentimenduak ezagutuko dituzte (ipuinen irakurketa).

Jarduera paliatiboak bost dira (heriotza gertatu osteko jarduerak). Bost jarduera hauek Lehen Hezkuntzako ikasleei dolu-prozesuak modu osasungarrian egiten laguntzera bideratuta daude. Jarduera paliatiboak ondorengoak dira: horma-irudia eta bertsoak, dramatizazioak, oroitzapen eskutitza, solasaldi literarioa eta pelikulak. Ikasleek ezagutza ezberdinak garatuko dituzte jarduera hauen bitartez. Ikasleek hildako pertsona gogorarazten diguten argazkiak eta objektuak ikusteak dakarren mina gainditzeko aukera izango dute (horma-irudia). Gainera, heriotza beste kultura batzuetatik ulertzeko hainbat modu ikertu eta ezagutuko dituzte (dramatizazioak). Ikasleak dolu prozesuaz jabetuko dira euren sentimenduak aztertuz (oroitzapen eskutitza). Heriotza modu naturalean hartzeko baliabideak eskainiko zaizkie (solasaldi literarioa). Bukatzeko, galera-egoeren inguruko sentimenduei buruz hitz egiteko aukera izango dute (pelikulak).

Eskuhartze honetan irakaskuntza-metodologia aktiboak landu nahi dira. Jarduera ezberdinetan talde lana egingo da (debatea, solasaldi literarioa, dramatizazioak, horma-irudia). Honen bitartez ikasleek ikasten dutena etengabe eztabaidatzen, argudiatzen eta ebaluatzen dute (SAE-HELAZ, 2006).

Bukatzeko, garrantzitsua da gogoratzea eskuhartze honetako jarduera guztiak aurrera eramane baino lehen, kontuan hartu behar ditugula ikasgelaren ezaugarriak eta beharrianak, baita heriotza mota ere. Jarduerak malguak dira, eta hauei etekinik handiena ateratzeko, ezinbestekoa da testuingurura moldatzea. Jarduera hauek mundu errealeko arazoei aurre egiteko balio behar dute. Izan ere, SAE-HELAZek (2006) dioen bezala, irakaskuntza testuinguruan jartzeak ikaskuntzarekiko jarrera positiboa edukitzen eta motibatzen laguntzen du.

3. LANAREN GARAPENA

Ondoren azalduko den jarduera sorta bi zatitan banatuta dago. Lehenengo zatian jarduera prebentiboak ditugu, heriotza gertatu baino lehen egitekoak direnak. Bigarren zatian jarduera paliatiboak ditugu, heriotza gertatu eta gero egitekoak direnak. Jarduera hauek 6. mailako ikasleentzat bideratuta daude.

3.1. Jarduera prebentiboak

1. Jarduera: El pato y la muerte (Wolf Erlbruch)	
Baliabideak:	Denbora: 2 saio
Albura eta galdetegi	Taldekatzea: gela osoa
Helburuak: <ul style="list-style-type: none"> - Ikaslea heriotzaren kontzeptuan murgiltzea. 	
Edukiak: <ul style="list-style-type: none"> - Bizitzaren zikloa. 	
Azalpena: <p>Irakurketa aktiboaren bitartez guztion artean albura irakurriko dugu. Irakurketan hiru rol ezberdin daude: ahatea, heriotza eta narratzailea. Guztiek parte har dezaten, rolak aldatuko ditugu parte hartzea sustatzeko. Modu honetan, ikasle guztiek albumaren pasarte bat irakurriko dute.</p> <p>Behin “El pato y la muerte” irakurrita, ikasleei eskatuko zaie albumaren bukaera aldatzeko. Horrela, ikasleen ikuspegi, iritzi eta ardurak ezagutzeko aukera izango dugu. Behin irakurketa ezberdinak eginda, galdetegi bati erantzuna eman beharko diote (1. eranskina). Galdetegi ondoren egingo den debatearen oinarria izango da. Debatean ikasleek libreki heriotzaren inguruko ideiak botako dituzte. Horrela, euren ezagutzak, zalantzak eta beharrak ezagutuko ditugu. Ondorengo jardueren planifikaziorako garrantzitsua da jarduera hau, gelaren egoera zein den ezagutzeko aukera izango baitugu.</p>	
Lorpen adierazleak: <ul style="list-style-type: none"> - Ikaslea heriotzaren kontzeptuan barneratu da. - Ikaslea irakurketaren pertsonaiekin identifikatuta sentitu da. - Irakurketa aktiboan parte hartu du bere sentimenduak adieraziz. 	

2. Jarduera: Zuhaitz genealogikoa	
Baliabideak:	Denbora: 2 saio
Kartulinak, argazkiak, orriak eta boligrafoak	Taldekatzea: banaka/taldeka
Helburuak: <ul style="list-style-type: none"> - Pertsonen heriotza eragin dezaketen zergati ezberdinak ezagutzea. 	
Edukiak: <ul style="list-style-type: none"> - Denboraren igarotzea. - Heriotza eragin dezaketen kausak. 	
Azalpena: <p>Jarduera egin baino lehen, ikasleei eskatuko zaie haien arbasoen inguruko informazioa jasotzeko (jaiotza eguna, jaiolekua, heriotza eguna eta heriotzaren zergatia). Horrez gain, familiakide horien argazkiak ere eskatuko zaizkie. Informazio horrekin ikasle bakoitzak egingo du bere familiaren zuhaitz genealogikoa. Hildakoak gorritz azpimarratuko dituzte, euren heriotzaren zergatia aipatuz.</p> <p>Behin zuhaitza eginda, ikasle bakoitzari eskatuko zaio haren familiaren historia liburua sortzeko. Bertan, zuhaitz genealogikoan jasotako informazioa idatziko dute.</p> <p>Zuhaitz genealogiko guztietan hildakoak egongo dira; hortaz, guztien artean heriotza sor dezaketen arrazoi ezberdinei buruz hitz egingo dute. Horrela, pixkanaka-pixkanaka heriotza modu naturalean ikusten joango dira.</p>	
Lorpen adierazleak: <ul style="list-style-type: none"> - Oinordekoen bizitza ezagutu du. - Heriotza eragin dezaketen faktoreak eta zergatiak ezagutu ditu. 	

3. Jarduera: Egunerokoa	
Baliabideak:	Denbora: 2 saio
Koaderno eta boligrafoa	Taldekatzea: banaka
Helburuak: <ul style="list-style-type: none"> - Denboraren iragankortasunak gugan sortzen dituen ondorioei buruz hausnartzea. 	
Edukiak: <ul style="list-style-type: none"> - Sentimenduen eta emozioen adierazpena. - Denboraren iragankortasuna norberaren bizitzan. 	

Azalpena:

Jarduera hau ikasturtearen hasieran egingo da. Ikasleek egunerokoan astero idatzi beharko dute. Bertan haien kontuei edota ardurei buruz hitz egin beharko dute. Irakasleak egunerokoa jasoko du hilabetearen behin (hilabete bukaeran), idatzitakoa zuzentzeko eta ikasleekin idatzitakoari buruz hitz egiteko. Banakako lana den arren, asteko azken egunean 15 minutu erabiliko dira haurrek egunerokoari buruz haien artean hitz egiteko eta irakasleak lana bideratzeko.

Ikasturte amaieran, egunerokoa idazten hasi ziren unetik bere bizitza nola aldatu den azaldu beharko die ikasle bakoitzak bere ikaskideei, zer aldatu den euren bizitzan, etab.

Lorpen adierazleak:

- Egunerokoa garaiz aurkeztu du.
- Jardueran parte hartze aktiboa du.
- Sentimenduak eta ardurak azaltzen ditu.

4. Jarduera: Oroitzapen kutxa**Baliabideak:**

Denbora: saio 1

Orriak eta boligrafoak

Taldekatzea: bakarka.

Helburuak:

- Bata bestearen egoeran jartzea eta ulertzea.

Edukiak:

- Heriotza bizitza bezala onartu.

Azalpena:

Jarduera honetan gutun bat idatzi behar zaio ikaskideren bati edo ikastetxeko pertsonaren bati. Gutunean idatzi beharko dute zer hartuko luketen faltan pertsona hori hilez gero, baita zer gauza on dituen ere.

Gutuna idatzi ondoren, ikasleak egoera hipotetiko batean kokatuko dira: maite duten pertsona hil zaie. Egoera horretan zer sentimendu sortu zaizkien kontatu beharko dute.

Lorpen adierazleak:

- Heriotza onartzen du, eta bizitza bezala existitzen dela onartzen du.
- Bere kideen sentimenduekin enpatia sentitzen du, baita bere sentimendu propioekin ere.

5. Jarduera: Ipuinak	
Baliabideak:	Denbora: saio 1
Ipuinak	Taldekatzea: taldeka
Helburuak: <ul style="list-style-type: none"> - Emozioak lantzea ipuinen pertsonaia ezberdinen bitartez. - Dolua ikuspegi ezberdinetatik hausnartzea. 	
Edukiak: <ul style="list-style-type: none"> - Heriotzaren osteko sentimenduak. - Galera eta denboraren iragankortasuna. 	
Azalpena: <p>Asko dira heriotzaren gaia jorratzen duten ipuinak. Ipuinak oso baliabide onak dira, haurrei laguntzen dietelako heriotzaren aurrean kontzeptuak, erritualak edo egoerak ezagutzen. Izan ere, askotan kosta egiten da sentimendu hauek hitzekin adieraztea. Ipuinen bidez heriotza modu zuzen batean landu dezakegu, haurrek kontzeptua ulertzeko arazorik izan gabe.</p> <p>Jarduera honetan oso garrantzitsua da ipuin egokia aukeratzea. Horretarako, ikasleen adina, garapen-maila eta hizkuntza-mailak kontuan hartu behar dira. Horrenbestez, ipuin ezberdinak proposatuko dira jarduera honetan egiteko (2. eranskina).</p>	
Lorpen adierazleak: <ul style="list-style-type: none"> - Ipuinen pertsonaien sentimenduekin identifikatzen da. - Beste pertsona batzuen gogo-aldartearekin identifikatzen da. 	

3.2. Jarduera paliatiboak

1. Jarduera: Horma-irudia	
Baliabideak:	Denbora: saio 1 eta erdi
Paper handia, argazkiak, objektuak eta margoak	Taldekatzea: talde handia eta talde txikiak
Helburuak: <ul style="list-style-type: none"> - Hildako pertsona gogorarazten diguten argazkiak eta objektuak ikusteak dakarren mina gainditzea. 	
Edukiak: <ul style="list-style-type: none"> - Heriotzaren osteko sentimenduak landu argazkien eta objektuen bitartez. 	

Azalpena:

Ikasleek mural bat egingo dute hil den pertsonaren omenez. Muralerako erabiliko duten paper handian zendu den pertsonaren izena idatziko dute. Behin izena idatzita, pertsona horren argazkiak eta objektuak jarriko dituzte. Horrez gain, hil den pertsona agurtzeko esaldiak idatziko dira.

Horrez gain, saio erdian eskatuko zaie agur esateko bertso batzuk idazteko. Horretarako, 4ko taldeak eratuko dituzte. Behin bertsoak eginda, muralean kopiatuko dituzte.

Horma-irudia ikasleek ikusi ahal izango duten leku batean zintzilikatuko da, nahi duten guztietan hori ikusteko aukera izateko.

Lorpen adierazleak:

- Argazkiak edo oroitzapenak ikusteak dakarren mina gainditzen du.
- Pertsonaren oroitzapenak erabiliz onartzen du galera.
- Jarrera aktiboa du galeraren aurrean.

2. Jarduera: Dramatizazioak**Baliabideak:**

Denbora: 2 saio

IKTak, mozerroak, orriak eta boligrafoak

Taldekatzera: talde txikiak

Helburuak:

- Heriotza beste kultura batzuetatik ulertzeko hainbat modu ezagutzea eta ikertzea.
- Norberarenak ez diren sinesmenak eta tradizioak errespetatzea.

Edukiak:

- Heriotzaren kontzeptua kultura ezberdinetan.
- Parte hartze kooperatiboa.

Azalpena:

Jarduerari hasiera emateko, ikasleak 4ko taldeetan banatuko dira. Talde bakoitzari kultura edo herrialde bat esleituko zaio. Kultura bakoitzeko informazioa etxean bilatu beharko dute, eta ikasgelan informazio hori komunean jarriko dute, ezaugarriarik ohikoenak eta deigarrienak azpimarratuz.

Behin informazio guztia jasota, gidoi txiki bat idatziko dute eta ikasle bakoitzak paper bat izango du. Ondoren, talde bakoitzak bere dramatizazioa antzeztuko du gainerako

ikaskideen aurrean. Horrela, munduko lurralde ezberdinetako ohiturak eta tradizioak ezagutzeko aukera izango dute ikasleek.

Lorpen adierazleak:

- Beste kultura batzuetako heriotzaren kontzeptua ezagutu dute.
- Besteen tradizioak eta sinesmenak errespetatu ditu.

3. Jarduera: Oroitzapen ezkutitza

Baliabideak:	Denbora: saio 1 eta erdi
Orriak eta boligrafoak	Taldekatzea: banaka
<p>Helburuak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Doluaren prozesuaz jabetzea. - Norberaren sentimenduetan ematen diren aldaketez jabetzea. 	
<p>Edukiak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Doluaren faseak. - Heriotzaren osteko sentimenduen prozesua. 	
<p>Azalpena:</p> <p>Ikaskideren bat edo irakaslea hil zenetik denbora-tarte bat igaro denean, ikasleek oroitzapen gutun bat idatziko dute. Gutunean hasiera batean sortu zitzaizkien sentimenduak islatuko dituzte; horrez gain, sentimendu horiek nola eraldatu diren adieraziko dute.</p> <p>Ikasleren batek dolu oso traumatikoa izan badu, tutoreari kontsulta egingo zaio aldezturik. Beharrezkoa bada ikasle horri arreta berezia jarriko zaio.</p>	
<p>Lorpen adierazleak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bere dolu-prozesuaren garapenaz ohartzen da. - Emozioak eta sentimenduak adierazten ditu dolu-prozesuan zehar. 	

4. Jarduera: Solasaldi literarioa

Baliabideak:	Denbora: saio 1
Testua (Bagdageko Morroia-Obabakoak, Bernardo Atxaga)	Taldekatzea: banaka eta talde handia
<p>Helburuak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Heriotzaren gaia modu naturalean hartzeko moduari buruz orientatzea. - Heriotzaren inguruko ideia ezberdinak errespetuz eman eta jasotzea. 	

<p>Edukiak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ideien, pentsamenduen eta sentimenduen adierazpena. - Enpatia, hitz egiten duen pertsonarekiko errespetuaren bidez.
<p>Azalpena:</p> <p>Ikasleek Bernardo Atxagaren “Obabakoak” liburuaren pasarte bat irakurriko dute, <i>Bagdageko Morroia</i> hain zuzen ere; izan ere, heriotza pasartearen gai nagusia da. Behin pasarteak irakurrita, guztien artean solasaldi literario bat egingo dute. Irakaslea jardueraren moderatzailea izango da. Ikasleek deigarriak iruditzen zaizkien ideiei buruz hitz egingo dute, beti ere txandak errespetatuz.</p>
<p>Lorpen adierazleak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Heriotzari buruz modu naturalean aritu da. - Heriotzaren gaia begirunez hartu du.

5. Jarduera: Pelikulak	
Baliabideak:	Denbora: 3 saio
Pelikulak, IKT, orriak eta boligrafoa	Taldekatzea: talde osoa
<p>Helburuak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Irudien bidez galera-egoerak barneratzea. - Gaiak eragin dizkion sentimenduei buruz hitz egitea irakaslearen gidaritzapean. 	
<p>Edukiak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Filmak jorratzen dituen mezuen inguruko hausnarketa. 	
<p>Azalpena:</p> <p>Asko dira heriotzaren gaia jorratzen duten filmak. Filmak oso erabilgarriak dira; izan ere, heriotzari lotutako kontzeptuak, errituak eta egoerak ezagutzeko aukera ematen digute.</p> <p>Aurretik esan bezala, asko dira heriotzaren gaia jorratzen duten filmak; hala ere, ezinbestekoa da gure ikasleen ezaugarrietara moldatzen den pelikula bat hautatzea.</p> <p>Filma ikusi ostean, filmaren laburpena idatziko dute, bertan landu diren ideia nagusiak eta aipagarrienak jasoz. Jarduera honetarako film ezberdinak proposatzen dira (2. eranskina).</p>	
<p>Lorpen adierazleak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ikusi duen filmari buruz dituen inpresioak eta emozioak adierazi ditu. 	

4. EMAITZAK ETA ONDORIOAK

4.1. Emaitzak

Gradu Amaierako Lan hau justifikatzeko helburuarekin, Zubileta Ikastetxeko 6. mailako ikasleei galdetegi bat pasatu zaie (3. eranskina). Galdetegi horren bidez, heriotzari eta doluari lotutako aurreideiak ezagutu nahi izan dira (4. eranskina). Galdetegia egin baino lehen, gaian sartzeko jarduera bat egin da ikasgelan. Jarduera prebentiboen ataleko lehenengo jarduera egin da, “El pato y la muerte” hain zuzen ere. Hau egin ostean, bakarka erantzun diote galdetegiari.

“El pato y la muerte” jarduera egiterakoan, haurrek gogotsu parte hartu dute; hala ere, argi gelditu zen heriotzari buruz hitz egitea ez zela batere erraza haientzat. Ikasgelan egindako debatean gutxi batzuk baino ez zuten parte hartu; horrenbestez, debatetik zaila izan zen ondorio argiak ateratzea. Hala ere, galdetegian ikasleek askatasunez erantzun dute, eta bertatik ateratako ondorioak argiagoak dira. Ikasleei egindako galdetegiak 15 galdera ditu. Ondoren, galderak banan-banan aztertuko dira.

1. Galderari erreparatuz, “heriotzaren bat bizi izan duzu?”, 15 ikasletik 11k heriotzaren bat bizi izan du (%73,3), 2k ez dute heriotzaren bat bizi (%13,3) eta beste 2k ez dakite heriotzaren bat bizi duten ala ez (%13,3). Ikasleen gehiengoak heriotzaren bat pairatu duen arren, eskolan landu ez duten gai bat da. Izan ere, ikasleen %60k (9/15) adierazi dute heriotzaren gaia inoiz ez dutela eskolan landu. Gainerakoek, %40k (6/15), adierazi dute heriotzaren gaia nirekin landu dutela lehenengo aldiz. Hortaz, ez dute inoiz heriotzaren gaia landu. Etxeko egoera ezberdina da. %53,3k (8/15) etxean heriotzari buruz hitz egin dute; %46,7k ez dute inoiz hitz egin heriotzari buruz etxean. Heriotza bizi izan dutenen artean (%73,3), %63,64k etxean hitz egin dute gaiari buruz. Heriotzaren bat bizi ez dutenek (%13,3) ez dute gaiari buruz hitz egin etxean. Heriotzaren bat bizi dutenik ez dakitenen (%13,3) artean, erdiak (%50) heriotzari buruz hitz egin dute etxean. Eskolan edo etxean heriotza landu ez duten arren, ikasleen gehiengoak (%80) heriotzari buruz zeozer entzun edo ikusi du. %20k (3/15) ez du heriotzari buruz ezer entzun edo ikusi.

“Heriotzak beldurra ematen dizu?” galderari erreparatuz, %73,3k ezetz ezan dute; hau da, 15 ikasletik 11k ez diote beldurrik heriotzari. Horri lotuta, ikasleen %86,7k (13/15) adierazi dute heriotzari buruz gehiago jakiteak ez liekeela beldur gehiago emango. Gainerakoek (%13,3) ez dakitela adierazi dute. Bukatzeko, ikasleen %73,3k adierazi du heriotzari buruz hitz egitea gustatzen zaiela. Gainerakoek, %26,7k, gaiari buruz hitz egitea ez zaiela gustatzen adierazi dute.

4.2. Ondorioak

Heriotza bizitzaren baldintza saihestezina den arren, gure gizartean tabua izaten jarraitzen du. Eskola gizartearen isla da; hortaz, eskolan ere ez dago joera heriotzaz hitz egiteko. Eskolako dokumentuak eta galdetegiaren erantzunak aztertu ondoren, heriotza eta dolua ikasgelan lantzen ez diren gaiak dira. Ikasle gehienek heriotzaren bat pairatu duten arren, gelan ez da gaiari buruz hitz egin. Ikasleek egoera gogorra bizi duten arren, ez da espaziorik eskaini euren sentimenduei edota egoerari buruz hitz egiteko. Inolako gidarik, materialik eta formakuntzarik gabe gaia lantzea zaila da.

Eskolan gaia jorratzen ez duten arren, haur gehienek heriotzari buruz zeozer irakurri, entzun edo ikusi dute. Gainera, ikasleek argi dute zer den heriotza. Eurek adierazi duten bezala, heriotza “bizitzaren amaiera”, “hil egitea”, “bukaera” edo “itzaltzea” da, eta guztioi gertatuko zaigula argi dute. Ikasle gehienek heriotzari beldurrik ez dioten arren, badira ikasle batzuk heriotzarekiko beldurra adierazi dutenak. Egoera hori izanda, maisu-maistra moduan ikasleen kezkak entzun eta euren beldurrak gainditzeko lagundu behar diegu, batez ere beldur horiek euren bizimodua kaltetzen badute. Izan ere, Ramos-Plak, Gairínek eta Camatsek (2018, 3.or.) dioten bezala, gaur egun haurren eta nerabeen eguneroko bizitzan heriotza alde batera uzten da, eta horrek zaildu egiten du heriotzaren eta doluaren kontzepzioa eta lanketa. Ikasleei heriotzari buruz hitz egitea gustatzen zaie. Kasu batzuetan interesa ere badute. Doluaren inguruan galdetzean, dolua zer den, zergatik pasatzen den, zer sortzen duen edota nola pasatzen den jakin nahi dute.

Ondorio argi batzuk atera diren arren, ikasle batzuek ez dituzte galdera guztiak erantzun. Galdetegian erantzun duten bezala, lagunekin kalean eroso sentitzen dira gaiari buruz hitz egiten. Erantzunetan (4. eranskina) ikus daitekeen moduan, hiruk baino ez dute adierazi eskolan eroso sentitzen direla heriotzari eta doluari buruz hitz egiten. Egoera honi erantzuteko sortu da eskuhartze hau. Honen bidez maisu-maistrei baliabideak eskaini nahi zaizkie gaia jorratzeko. Hala ere, denbora faltagatik jarduera bat baino ez dut praktikan jarri. Hala ere, badago aukera proposamena praktikara eramateko. Jarduerak errazak dira, eta behar den materiala erraza da lortzen. Errazak diren arren, heriotza eta dolua modu sakonean aztertzen dute, eta gelako programazioa asko aldatu gabe aurrera eramateko aukera dago.

Laburbilduz, kalitatezko hezkuntza eskaini nahi badugu, hurrei ez diegu heriotza ezkutatu behar. Kalitatezko hezkuntza baten defentsan, bizitzako esparru guztiak jorratu behar ditugu, heriotza barne.

5. ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- 236/2015 DEKRETUA, abenduaren 22koa, Oinarrizko Hezkuntzaren curriculumaz zehaztu eta Euskal Autonomia Erkidegoan ezartzen duena. *Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria*. Vitoria-Gasteiz, 2016ko urtarrilaren 15ean, zb. 9.
- Antón, R. eta Couso, M. (2012). *El duelo en niños/as y adolescentes: acompañando en la muerte, educando en la vida*. 2019-11-26an hartuta, hemendik: <https://procesopsicologia.wordpress.com/2012/03/30/el-duelo-en-ninosas-y-adolescentes-acompanando-en-la-muerte-educando-en-la-vida/>
- Arnaiz, V. (2003). Diez propuestas para una pedagogía de la muerte. *Aula de infantil*, 12, 8-11. 2019-11-09an hartuta, hemendik: <https://amapatrampolin.files.wordpress.com/2014/03/diez-propuestas-para-una-pedagogia-de-la-muerte.pdf>
- Bizkaiko Medikuen Elkargoa (2017). *Guía sobre el duelo en la infancia y la adolescencia. Formación para madres, padres y profesorado*. 2020-04-03an hartuta, hemendik: <http://lmentala.net/admin/archivosboletin/HaurtzarokoEtaNerabazarokoBuruzkoGida.pdf>
- Barreto, P., eta Soler, M. C. (2008). *Muerte y duelo*. Madrid: Síntesis. 16-17.
- Cabodevilla, I. (2007). Las pérdidas y sus duelos. *Anales del sistema sanitario de Navarra*. Gobierno de Navarra. Departamento de Salud. 30, 163-176. 2019-09-23an hartuta, hemendik: <http://scielo.isciii.es/pdf/asisna/v30s3/original11.pdf>
- Cantero, M. (2013). La educación para la muerte. Un reto formativo para la sociedad actual. *Psicogente* 16(30), 424-438. 2019-10-21ean hartuta, hemendik: <https://revistas.unisimon.edu.co/index.php/psicogente/article/download/1928/1844>
- Cortina, M. eta de la Herrán, A. (2008). La educación para la muerte como ámbito formativo: más allá del duelo. *Psicooncología*, 5(2-3), 409-424. 2019-11-10ean hartuta, hemendik: <https://revistas.ucm.es/index.php/PSIC/article/view/PSIC0808220409A/15442>
- Dávalos, E. G. M., García, S., Gómez, A. T., Castillo, L., Suárez, S. S., eta Silva, B. M. (2008). El proceso del duelo. Un mecanismo humano para el manejo de las pérdidas emocionales. *Revista de Especialidades Médico-Quirúrgicas*, 13(1), 28-31. 2019-09-23an hartuta, hemendik: <https://www.redalyc.org/pdf/473/47316103007.pdf>
- De la Herrán, A., González, I., Navarro, M.J., Bravo, S. eta Freire, M. V. (2001). La muerte: ¿tabú o imperativo educativo? *Aula de innovación educativa*, 106, 62-64. 2019-11-06an hartuta, hemendik: <http://blog.goian.org/wp-content/uploads/2014/10/la-muerte-tabu-o-imp.pdf>
- Díaz, P. (2016). *Hablemos de duelo. Manual práctico para abordar la muerte con niños y adolescentes*. Madrid: Fundación Mario Losantos del Campo.

- Esquerda, M. eta Agustí, A. M. (2010). *El nen i la mort*. Lleida: Pagès Editors.
- Hezkuntzarako Laguntza Zerbitzua (SAE-HELAZ) – UPV/EHU. (2006). *Irakaskuntza-metodologia aktiboak ERAGIN programan*. 2020-03-11n hartuta, hemendik: <https://www.ehu.eus/eu/web/sae-helaz/eragin-irakaskuntza-metodologia-aktiboak>
- Izagirre, P. (2003). Bizitzarako hezi: Heriotzarako hezi. Heriotza hezkuntzan. *Hik Hasi*, 12, 5-43. 2019-11-20an hartuta, hemendik: http://www.hikhasi.eus/uploads/erab_1/2002/03/1498580410-Heriotza.pdf
- Kroen, W. (2002). *Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido*. Barcelona: Oniro.
- Kübler-Ross, E. (1989). *Sobre la muerte y los moribundos*. Barcelona: Grijalbo.
- Kübler-Ross, E. eta Kessler, D. (2006). *Sobre el duelo y el dolor*. Barcelona: Luciérnaga.
- Ordóñez, A. eta Lacasta, M.A. (2007). El duelo en los niños (la pérdida del padre/madre). *Duelo en oncología* (121-136). Madrid: Hospital Universitario La Paz.
- Pla, A. R., Gairín, J., eta Camats, R. (2018). Principios prácticos y funcionales en situaciones de muerte y duelo para profesionales de la educación. *REICE. Revista Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación*, 16(1), 21-33.
- Poch, C. eta Herrero, O. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo. Reflexiones, testimonios y actividades*. Barcelona: Paidós.

ERANSKINAK**1. Eranskina.** “El pato y la muerte” irakurketaren osteko galdetegia.

- Zertaz doa albuma?
- Nolakoa da heriotza?
- Eta zergatik da horrela?
- Zergatik dago ahatea gustura heriotzarekin?
- Zer sentiarazi dizu heriotzak?
- Eta ahateak?
- Noren irudikapena da ahatea?
- Zergatik bihurtu dira ahatea eta heriotza lagunak?
- Zer sentitu duzu irakurketaren ostean?

2. Eranskina. Ipuinen eta pelikulen zerrenda.

Ipuinen zerrenda

- Nora joan da aitona? - Alaine Agirre
- Estirar la pata o cómo envejecemos - Babette Cole
- Miss Txatarra - Xabier Mendiguren
- Aitatxo balkoian dago - Seve Calleja
- Hiltzen bazara, ikusiko duzu - Seve Calleja
- Hamabi galdera pianoari - Juan Kruz Igerabide
- Amona bizikletan - Joxan Ormazabal

Pelikulen zerrenda

- Bambi
- Up
- Frankenweenie
- Big Hero 6
- Coco
- Del revés

3. Eranskina. Aurrezagutzen galdetegia.

1. Heriotzaren bat bizi izan duzu?

BAI



EZ



EZ DAKIT



2. Eskolan heriotzaz hitz egin duzue noizbait? Noiz? Zergatik?

.....

.....

3. Eta etxean, noizbait hitz egin duzue heriotzaz? Noiz? Zergatik?

.....

.....

4. "Heriotza" hitzak zer sentiarazten dizu?



.....

.....

5. Heriotzari buruz zeozer entzun  edo ikusi  al duzu?

BAI



EZ



6. Heriotzaren sinonimo bat idatzi:

7. Heriotzak beldurra ematen dizu?

BAI



EZ



8. Heriotzari buruz gehiago jakiteak beldurra emango lizuke? Zergatik?

.....

.....

9. Zer da dolua, zure ustez?

.....

.....

10. Gustuko duzu gai honen inguruan hitz egitea?

BAI  EZ 

11. Zer gustatuko litzaizuke jakitea doluari buruz?

.....

.....

12. Norekin sentitzen zara erosoan gai honen inguruan hitz egiten? (erantzun anitza)

- a. Etxean
- b. Eskolan
- c. Lagunekin kalean
- d. Beste familiakideekin
- e. Inorekin ez

13. Ahatearekin identifikatuta sentitu zara ("El pato y la muerte")?

Zergatik? 🦆

.....

.....

14. Debatean eroso sentitu zara gai honen inguruan hitz egiten? Bai?

Ez? Zergatik?

.....

.....

15. Laburbilduz, zer da heriotza zuretzat?

.....

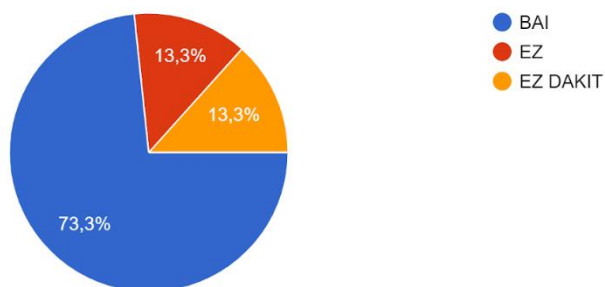
.....

4. Eranskina. Aurrezagutzen galdetegiaren emaitzak.

1. Heriotzaren bat bizi izan duzu?

1. Heriotzaren bat bizi izan duzu?

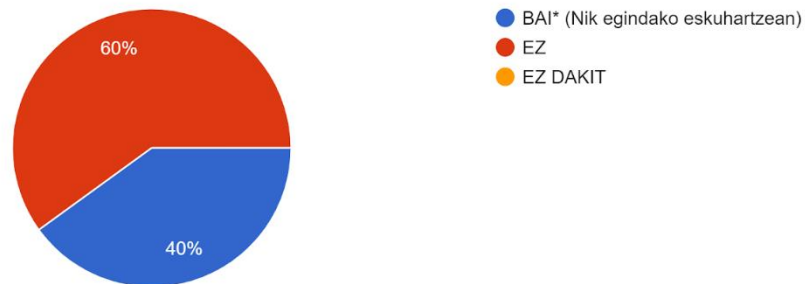
15 erantzun



2. Eskolan heriotzaz hitz egin duzue noizbait?

2. Eskolan heriotzaz hitz egin duzue noizbait?

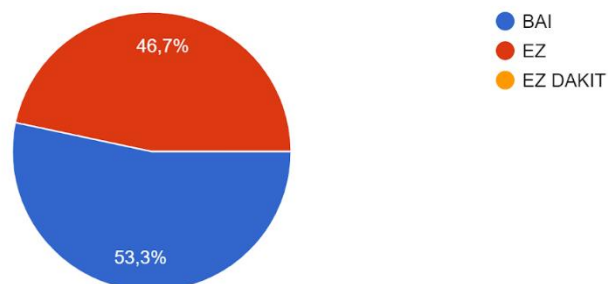
15 erantzun



3. Eta etxean, noizbait hitz egin duzue heriotzaz?

3. Eta etxean, noizbait hitz egin duzue heriotzaz?

15 erantzun



4. "Heriotza" hitzak zer sentiarazten dizu?

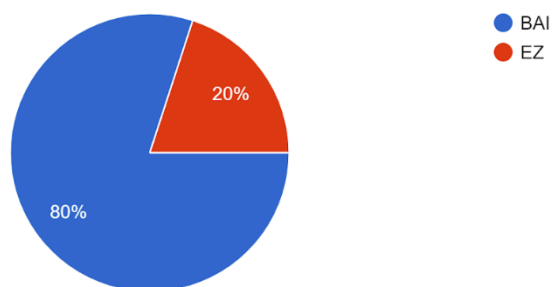
- Ez dit ezer arraroa sentiarazten.
- Arraro sentitzen naiz heriotza entzutean.
- Ez dakit.
- Guztioi tokatuko zaigula.
- Tristura, baina gero pasatzen da.
- Bai sentiarazten nau heriotza hitza.
- Beldurra edo interesa, biak.
- Pena adierazten dit.
- Pozik sentitzen naiz heriotza hitza entzuten.
- Ezer ez.
- Niri heriotza hitzak beldurra ematen dit.

- Ez dit ezer transmititzen.
- Beldurra
- Ezer, bakarrik denak hilko garela noizbait, eta hori ez dago oso ondo.
- Beldur pixka bat.

5. Heriotzari buruz zeozer entzun edo ikusi al duzu?

5. Heriotzari buruz zeozer entzun edo ikusi al duzu?

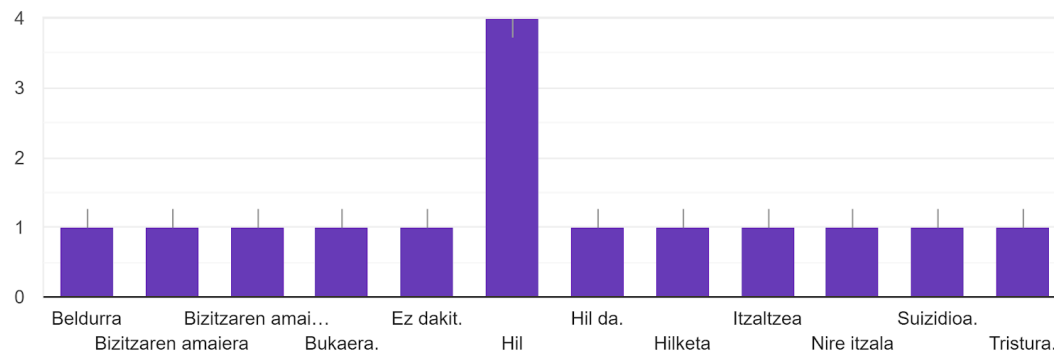
15 erantzun



6. Heriotzaren sinonimo bat idatzi.

6. Heriotzaren sinonimo bat idatzi:

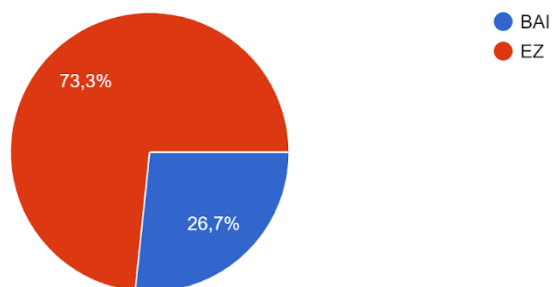
15 erantzun



7. Heriotzak beldurra ematen dizu?

7. Heriotzak beldurra ematen dizu?

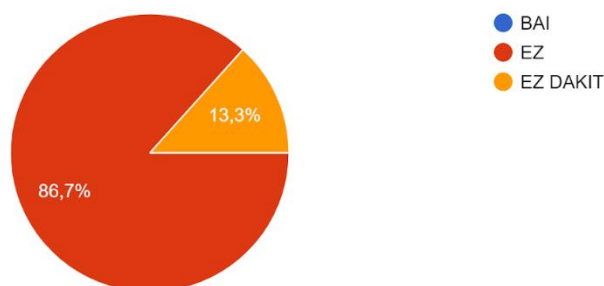
15 erantzun



8. Heriotzari buruz gehiago jakiteak beldurra emango lizuke? Zergatik?

8. Heriotzari buruz gehiago jakiteak beldurra emango lizuke?

15 erantzun



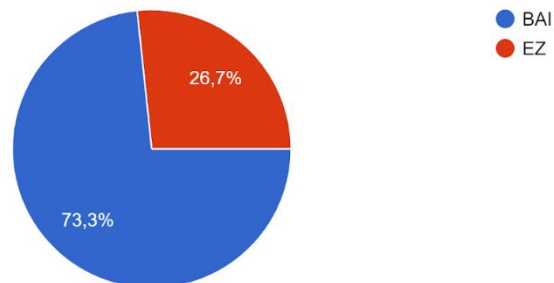
9. Zer da dolua, zure ustez?

- Triste egotea.
- Momentu txarren bat etorriko zaizun momentua.
- Hildako pertsoneri esaten den hitza.
- Heriotza baina minarekin.
- Pertsona bat hiltzean zelan sentitzen zaren.
- Amorrua uste dut.
- Pertsona bat hiltzen denean sentitzen duzuna.
- Bereziki norbaiten heriotzak sortzen duena.
- Dolua bizitzari dago lotuta, heriotzari baino gehiago.
- Norbaiten aurka egon, uste dut.
- Nire ustez dolua dolorea da.
- *Erantzunik ez.*
- Heriotzak egiten duena, uste dut.
- Zerbaitez arrepentitzea da, gaztelaniaz arrepentimiento da.

10. Gustuko duzu gai honen inguruan hitz egitea?

10. Gustuko duzu gai honen inguruan hitz egitea?

15 erantzun



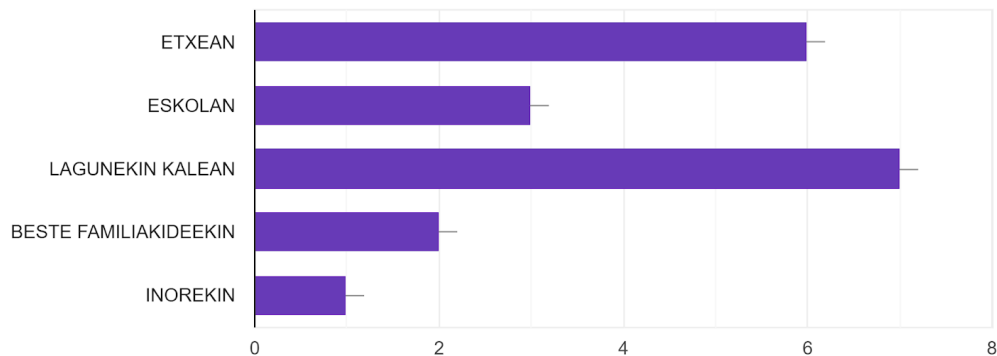
11. Zer gustatuko litzaizuke jakitea doluari buruz?

- Ez dakit.
- Sakonago jakin nahiko nuke zer den.
- Zergatik egiten den.
- Nola pasatzen den hobeto.
- Ez dakit
- Ezer ez dut jakin nahi doluari buruz.
- Zer den sortzen duena.
- Ezer, ez dut nahi ezer jakin.
- Ezer.
- Ez dakit ondo zer den dolua.
- Sinonimo gehiago.
- *Erantzunik ez.*
- Ezer ez.
- Zergatik jendeak dolua sentitzen duen.

12. Norekin sentitzen zara erosoan gai honen inguruan hitz egiten? (erantzun anitza).

12. Norekin sentitzen zara erosoen gai honen inguruan hitz egiten?(erantzun anitza)

15 erantzun



13. Ahatearekin identifikatuta sentitu zara (“El pato y la muerte”)? Zergatik?

- Bai, denok izango dugulako fase hori.
- Bai, ahatea pertsona bat delako.
- Bai, ez dakielako gauza asko heriotzari buruz.
- Erantzunik ez.
- Ez eta bai. Ez naiz ahatea, baina berbera gertatuko zait.
- Ez, ez naiz ahatearekin identifikatuta sentitu.
- Ez, oso zaila da pentsatzea heriotza zure aurrean egongo dela.
- Bai, gu identifikatzen duelako.
- Ez, ez naiz identifikatu,
- Inoiz ez.
- Bai, gu noizbaiten hilko garelako.
- Ez, aprobetxatu banuen bizitza.
- Bai, istorio honetan ahateak pertsonaren papera egiten duelako.
- Ezer, ez didalako ezer erakutsi.
- Bai, nozbaiten horrela sentituko garelako.

14. Debatean eroso sentitu zara gai honen inguruan hitz egiten? Bai? Ez? Zergatik?

- Bai, nire ustez hitz egin beharreko gai bat delako.
- Ez, beste gauza politagoei buruz hitz egin ahal genuelako.
- Bai, dudak akklaratu ahal dituzulako.
- Erantzunik ez.

- Bai, azalpena egon delako eta ulertu dut ondo.
- Bai, oso interesgarria izan delako.
- Bai, oso guai da guztion ideiak edo erantzunak esatea.
- Ez, ez dudalako nahi denen aurrean hitz egin gai honen inguruan.
- Berdin zait gai honi buruz hitz egitea.
- Berdin zait horretaz hitz egitea.
- Bai, identifikatu naizelako beste pertsona batekin.
- Bai, ez zait inportatzen honetaz hitz egiten.
- Bai, zure lagunekin zaudelako eta ez duzu lotsarik.
- Bai, oso istorio polita delako.
- Bai, ez dakit.

15. Laburbilduz, zer da heriotza zuretzat?

- Pertsona bat itzaltzen den momentua da heriotza.
- Pertsonak hiltzen direnean.
- Bizitza amaitzen den aroa.
- Erantzunik ez.
- Amaitzen denean bizitza.
- Ez dakit.
- Bizitzako etaparik gogorrena (niretzat).
- Norbaiten bizitzaren amaiera da.
- Pertsona ona da.
- Zerbait tristea jendearentzat baina ez niretzat.
- Niretzat heriotza da dena ikusten duen gauza bat, eta beldur pixka bat ematen dit.
- Bizitzaren etapa bat baina ezin duzu bizi.
- Heriotza bizitza dago, nola zure sonbra da jaioberritik hiltzera, baina eta gutxi faltatzen zaizunean bizirik ez egoteko agertzen da.
- Bizitzaren etapa bat, zeure bizitza akabo egiten duenean.
- Etapa bat da.